

RESTAURATIE LAURENSTOREN

ROTTERDAMS EEUWENOUDE TROTS

In de vijftiende eeuw wilde Rotterdam zich onderscheiden van nabijgelegen steden als Dordrecht, Delft en Schiedam en een van de middelen daartoe moest een imposante domtoren worden, ter vervanging van de oude Sint Laurenskerk. Hoe belangrijk die toren gevonden werd, blijkt wel uit het feit dat de bouw ruim tien jaar eerder begon dan de realisatie van het bijbehorende kerkgebouw. Vanaf 1449 werd er aan de toren gewerkt, vanaf 1460 – toen het benedendeel van die toren met het voorportaal al gereed waren – aan de kerk zelf. Later volgden de andere geledingen van de toren. Door eerdere restauraties had de Laurenstoren – vooral de top – een deel van zijn authentieke uitstraling verloren; dat wordt met de huidige restauratie hersteld.

Nu de Laurenstoren sinds het voorjaar in de steigers staat, wordt pas echt duidelijk wat er aan de vierde geleding, de top, ervan moet gebeuren. De medewerkers van Aannemingsbedrijf Nico de Bont (zie artikel elders) hebben geconstateerd dat er bij de diverse naoorlogse restauraties veelal provisorisch te werk is gegaan. Voor het herstel werd vanwege de regelgeving vaak niet het oorspronkelijke zandsteen gebruikt. Dat werd tijdens een restauratie in de jaren tachtig opgelost met een crèmekleurige verflaag. De torentop kreeg daarmee weer een egaal aanzien, maar verloor zijn oorspronkelijkheid. Ook de herstelwerkzaamheden die werden uitgevoerd tijdens de restauraties van 1947-1959, 1984-1986 en 1994-1995 zijn daar debet aan, aldus architect Aad Reedijk, werkzaam bij het ingenieursbureau van de Gemeentewerken Rotterdam. "Oorspronkelijke zandsteen werd onder andere vervangen door restauratiemateriaal als tufsteen en Peperino. Daarnaast bleek dat een deel van de natuursteen in slechte staat verkeerde. Dat betreft vooral de pinakels, ornamenten en balustrade.

Daarom is besloten om nu een forse restauratie uit te voeren waarmee de Laurenstoren zijn oorspronkelijke karakter weer terug krijgt en de komende tientallen jaren vooruit kan. De toren is sinds begin 19e eeuw (Napoleontische tijd) eigendom van de gemeente Rotterdam. De restauratie wordt uitgevoerd in opdracht van het College van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam."

HENDRICK DE KEYSER

De oorsprong van de laatgotische kerk en toren ligt halverwege de vijftiende eeuw. Dat geldt echter niet voor de vierde geleding van de toren, waar nu dus de meeste aandacht naar uitgaat. Het duurde namelijk bijna een eeuw voordat er een tweede en derde geleding op de Laurenstoren kwamen. Dat was midden zestiende eeuw het geval. In 1572 ging de van oorsprong katholieke kerk naar de gereformeerden die bijna een halve eeuw later besloten de toren te completeren met een vierde geleding. De opdracht voor het ontwerp werd neergelegd bij de beroemde Amsterdamse bouwmeester Hendrick de Keyser. Hij

ontwierp een zeshoekig bouwwerk met een koepellantaarn met daarop een groot ijzeren kruis en een koperen windvaan. De bouw van deze houten bekroning vond plaats tussen 1619 en 1621. "Deze torenspits was echter geen lang leven beschoren", legt Aad Reedijk uit. "In 1642 werd hij alweer gesloopt omdat het hout op diverse plaatsen ernstig was aangetast door houtrot. Er werd een nieuw ontwerp gemaakt door Dirck Davindsz. In 1644 werd de eerste steen voor de nieuwe laatste geleding gelegd." Die moest het uiteindelijk zonder geplande torenspits doen omdat de toren te zwaar werd en begon te verzakken. Het gevolg was dat tussen 1651 en 1655 de palenfundering werd vernieuwd.

RINGBALKEN VAN GEWAPEND BETON

Vanaf de negentiende eeuw zijn er diverse malen restauraties aan kerk en toren uitgevoerd. De eerste in 1822, een volgende in 1899. Vanaf 1935 stond een derde omvangrijke restauratie gepland, die nog in gang was toen de Tweede Wereldoorlog begon. Deze restauratie was onder meer

nodig omdat de vier grote leeuwenkoppen bovenaan de toren niet meer goed vast zaten, het natuursteen op diverse plaatsen was gescheurd en het metselwerk in slechte staat verkeerde. "Bovendien werd besloten om de houten balken in de toren te vervangen door ringbalken van gewapend beton", vertelt Reedijk. "Dat is waarschijnlijk de redding van de toren geweest, want tijdens de bombardementen op Rotterdam werd de kerk grotendeels verwoest, maar is de toren, zij het met schade, overeind blijven staan." Reedijk geeft aan dat bij de herbouw van de kerk en restauratie van de toren na de oorlog, tussen 1947 en 1959, zo goed en zo kwaad als dat ging is geprobeerd het oorspronkelijke karakter te herstellen. "Maar er waren toen niet alleen kerken die opnieuw moesten worden opgebouwd. Bovendien waren bepaalde materialen niet verkrijgbaar of ze mochten niet meer worden gebruikt. Bij de selectie van alternatieven is niet altijd de juiste keuze gemaakt. Zo kreeg de kerk een vloer van travertin, echt wederopbouw materiaal. En zandsteen werd verboden door het Ministerie van Sociale Zaken en Gezondheidszorg vanwege de kans op stoflongen. Daarvoor in de plaats werd tufsteen toegepast, een relatief zacht vulkanisch gesteente. Wat het ontwerp betreft is de kerk overigens wel herbouwd naar zijn oorspronkelijke karakter."

IN ERE HERSTELLEN

In de jaren tachtig volgde opnieuw een restauratie waarbij het bovendeel van de toren werd gekeimd. Daarmee verdween de oorspronkelijke zandstenen laag uit zicht en kreeg de toren een wat onnatuurlijk aanzien. ▼

RESTAURATIE OP DE VIERKANTE METER

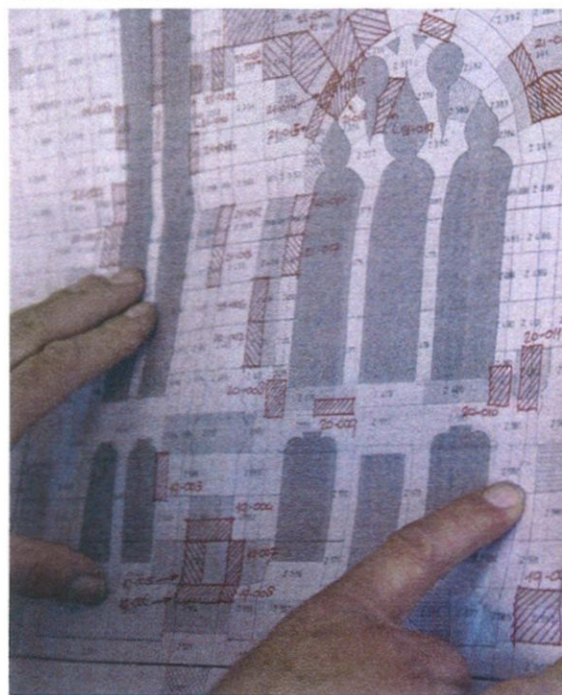
Het is een project waarbij sprake is van voortschrijdende kennis en inzichten, zo omschrijft bedrijfsleider Henk van den Brand van Aannemingsbedrijf Nico de Bont uit Vught de restauratiewerkzaamheden aan de Laurenstoren in Rotterdam. Want pas tijdens de werkzaamheden – met name bij het verwijderen van een ruim twintig jaar geleden aangebrachte verflaag – wordt pas echt duidelijk wat er precies aan de toren moet gebeuren. Dat is meer dan vooraf was ingeschat.

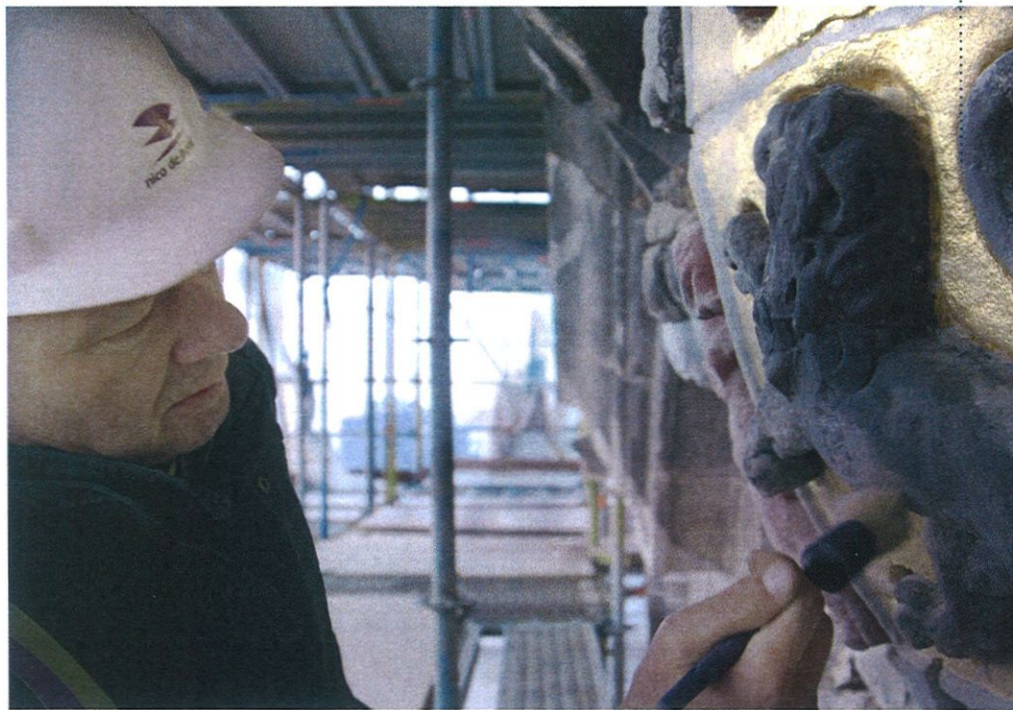
Nee, over de restauratie die medio jaren tachtig aan de Laurenstoren werd uitgevoerd is Henk van den Brand niet echt te spreken. Al plaatst hij de werkzaamheden wel in het perspectief en de visie van die tijd. "In de jaren tachtig werd er op een andere manier gerestaureerd, er werd veel sneller vernieuwd en vervangen. Men ging vaak op een vrij ongenueanceerde manier te werk. Dat is bij de Laurenstoren ook gebeurd. We zien dat er vaak op ondoordachte wijze in de toren is gehakt en gezaagd. Het gebouw was destijds ondergeschikt aan de restauratie; dat is tegenwoordig gelukkig omgekeerd het geval. We waarderen monumenten weer en zijn zuinig op wat we hebben." Ook de restauratie van net na de oorlog heeft zo zijn ongewenste sporen nagelaten, merkt Van den Brand vervolgens op, maar dat heeft deels te maken met het feit dat bepaalde materialen destijds gewoonweg niet voorhanden waren en dat de wederopbouw van het land eveneens veel aandacht vroeg.

HART EN ZIEL

Uit de woorden van Van den Brand blijkt dat restaureren het hart en de ziel van Aannemingsbedrijf Nico de Bont vormt. Het bedrijf heeft zich dan ook volledig op deze werkzaamheden toegelegd, als een van de weinige in Nederland. "Daarin zit onze kracht en we hebben er onze specialisatie van gemaakt." Het merendeel van de projecten wordt uitgevoerd in het zuiden en midden van Nederland en daarbij kan Nico de Bont een breed scala aan werkzaamheden invullen. Het herstellen en opknappen van onderdelen van steen, natuursteen en hout (men beschikt over een eigen meubelmakerij), van versieringen en ornamenten, ramen, het kan allemaal worden uitgevoerd. Dat gebeurt door circa tachtig ambachtelijk geschoolde vakmensen die intern in het bedrijf verder zijn opgeleid. ▼

Foto's www.leofoto.nl

Foto www.leofoto.nl

Bij de restauratie midden jaren negentig werd onder meer slecht tufsteen vervangen door tepla trachiet en werd de verflaag vernieuwd. Tijdens een inspectie in 2005 werd duidelijk dat er opnieuw herstelwerkzaamheden aan de toren zouden moeten plaatsvinden, aldus Aad Reedijk. "In eerste instantie waren we in de veronderstelling dat het om incidenteel herstel zou gaan, maar dat bleek niet het geval." In 2007 volgde een nieuwe inspectie waaruit naar voren kwam dat er een forse restauratie nodig was. Daarmee werd in mei van dit jaar begonnen. Reedijk somt nog kort de belangrijkste werkzaamheden op. "De vierde geleding heeft dus de meeste aandacht. De verflaag is inmiddels via laserreiniging verwijderd en de Ettinger Tufsteen die bij vorige restauraties is gebruikt wordt weer vervangen door de oorspronkelijke zandsteen. Dat geldt eveneens voor de blokjes Peperino, maar dat zijn er niet zo heel veel. De ornamenten, pinakels en balustrade zijn in slechte staat en worden volledig gerestaureerd." Ook aan de drie lagere geledingen zal het een en ander worden hersteld, aldus Reedijk, maar niet zo ingrijpend als bovenin. "Er komt onder andere voorzetbeglazing voor de glas-in-loodramen en de natuurstenen waterlijsten worden hersteld. Dat gebeurt met tepla trachiet, dat wordt sinds de jaren negentig regelmatig bij restauraties ingezet. Verder wordt slecht voegwerk uitgehakt en opnieuw gevoegd. Zeker bovenin is het een hele klus, maar we gaan de Laurenstoren daarmee een mooi egaal aanzien geven en in ere herstellen." ■

"We zien dat er redelijk wat interesse voor het restauratievak bestaat, maar iemand die zich er in wil bekwaamen heeft zo'n tien tot twaalf jaar nodig voordat hij alle noodzakelijke kennis en ervaring heeft opgebouwd. Naast die kennis en kunde is daarom ook talent en liefde voor het vak nodig. Dat zie je bij al onze medewerkers terug. Het gaat niet om de stenen, maar om het gevoel."

OORSPRONKELIJKE STAAT

Vanuit dat gevoel is Aannemingsbedrijf Nico de Bont sinds het voorjaar bezig aan de Laurenstoren. Zoals gezegd met voortschrijdende kennis. Van den Brand: "We zijn begonnen met het bouwen van een 65 meter hoge steiger rondom de toren. Het merendeel van het werk moet namelijk aan de vierde geleding, de top van de toren, gebeuren. Daar is in de jaren tachtig schade aan het natuursteen veelal provisorisch hersteld, deels met afwijkende steensoorten en kunststofmortel. Dat leverde een vlekkerig beeld op en dat is vervolgens verholpen door dat deel van de toren te voorzien van een crèmekleurige verflaag. Daarmee ging een stuk authenticiteit verloren. Voor de huidige restauratie werd besloten de vierde geleding weer in de oorspronkelijke staat te herstellen. Daarvoor moest onder andere de verflaag worden verwijderd. Dat hebben we inmiddels gedaan. Daardoor kunnen we nu pas goed zien welke herstelwerkzaamheden we moeten uitvoeren. We moeten veel van wat in de jaren tachtig is gedaan weer ongedaan maken. Dat betekent onder meer weer zandsteen toepassen op plekken waar ooit met een andere steensoort is hersteld. Dat is op meer plaatsen dan verwacht. We brengen elk blokje nauwkeurig in beeld en hebben voortdurend overleg met het bouwteam om de juiste keuzes te maken. Noem het maar restaureren op de vierkante meter."

ESTHETISCHE AANPAK

Henk van den Brand noemt de werkzaamheden aan de vierde geleding het ontstoren van het aanzien. Het bovenste gedeelte van de toren moet er weer als één geheel uit gaan zien, zonder correctie van een verflaag. Op de lagere geledingen zullen onder andere de waterlijsten worden vervangen (door exemplaren van zandsteen), worden enkele glas-in-loodramen opgeknapt en voorzien van voorzetbeglazing en zal voegwerkherstel plaatsvinden. Daarnaast ondergaat het beeldhouwwerk op het bovenste deel van de toren een opknopbeurt. Zo zullen onder andere de tufstenen pinakels worden verwijderd en vervangen worden door pinakels in zandsteen, het oorspronkelijke bouw materiaal. Ook de huidige tufstenen balustrade maakt plaats voor een uitvoering in zandsteen. "We volgen een bijna esthetische aanpak. Dat hoort zo bij monumentale projecten. De waarde van het gebouw, het doel waarmee het ooit is gebouwd en de wijze waarop, zijn aspecten die leidend zijn voor ons. Zo ontstaat er een kader waarbinnen wij moeten handelen." ■